

AMEA

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, 2019, № 1
Səhifə: 188-192

ISSN: 2663-4406

UOT: 821.512.162(091)

Salida Şarıfova*

«ÖMÜR BİR NAĞILDIR» ROMANININ JANR XÜSUSIYYƏTLƏRİ

Dünya ədəbiyyatında olduğu kimi, Azərbaycan ədəbiyyatında da müəlliflərin öz həyatına, türümeyi-həlinə aid olan hadisələri əks etdirən bədii nümunələrə tez-tez rast gəlirik. Müəlliflər bu cür əsərləri ictimaiyyətdə müxtəlif adlarla təqdim etmişlər: memuar, roman-ətiraf, gerçək roman, xatirə-roman və s. Bu əsərlərdə obyektiv gerçəklik, faktlara əsaslanan məlumatlın qələmə alınması özünü əsasən, müxtəlif tarixi şəxslərin ədəbi portretlərinin, həmçinin özünün obrazının qələmə alınması zamanı göstərir. Müəllifin özünün obrazı vasitəsilə ədəbi portretin yaradılması, həmçinin müəllifin həyat və yaradıcılığının işıqlandırılaraq, gələcək nəsillərə ötürülməsi əhəmiyyət kəsb edir. Sənədi və bədii janrların qarşılıqlı əlaqə formalarının müxtəlif və ya sintez şəklində olmasından asılı olaraq, bədii əsərlərdə müəllif özünü müxtəlif aspektlərdə özünü göstərə bilər. Belə əsərlərdən biri də müraciət etdiyimiz Fərc Fərcovun "atamla anama kitabın yazdığım və bir də bütün yetim uşaqlara ithaf etdiyim kitabı" olan "Ömür bir nağıldır". Müəllifin xatirə-roman andlandırdığı bu əsər yazının həyat həqiqətini tam əks etdirməklə, yaşadığı və şahidi olduğu müəyyən bir tarixi dövrün ab-havasını bədii söz sənətinə, yəni ədəbiyyata gətirməsi ilə diqqəti cəlb edir. F.Fərcov təsvir etdiyi hadisələrdə öz mövqeyini göstərməklə bərabər, hadisələrə şəxsi təsəvvüratın əsasında qiymət verməyə cəhd edir. Əsərdə konkret Fərc Fərcovun, yəni müəllifin iştirak etdiyi, şahidi olduğu hadisələrin təsviri ilə bərabər, müəllif obrazını tam şəkildə açmağa yardımçı olan bir neçə şəxsdən bəhs etmək imkanı özünü göstərir ki, bu da romanın xatirə olmasına bir işarədir. F. Fərcov öz hiss və həyəcanlarını, həyata və dünyaya baxışlarını məhz qələmə aldığı "Ömür bir nağıldır" xatirə-romanında ifadə etməklə bərabər, tarixi faktların bədii mənasını yenidən işləməyi, həmçinin təqdim etməyi də bacarmışdır. Real həyatla bağlı olan "Ömür bir nağıldır" xatirə-romanı məhz müəllifin şəxsi həyatı ilə bağlı olan keçmiş olayları və insanları, yaşadığı mühit və dövrü əhatə edən, yaşadığı ömür yolunun çətinlikləri ilə yanaşı, uğurlarını da səmimiyyətlə anladan bədii əsərdir. "Ömür bir nağıldır" xatirə-romanında keçmiş hadisə və faktları müəllif yaddaşına əsaslanaraq fərdi, subyektiv şəkildə əks etdirilməsi ilə maraq kəsb edir.

Proloq əvəzi, üç hissə və epiloq əvəzi və ya son sözdən ibarət olan "Ömür bir nağıldır" əsərinin müəllif ictimaiyyətə xatirə-roman kimi təqdim etmişdir. Real faktlara əsaslanan xatirə-romanda bədii reallığın formalaşması tipik hadisə və səhnələrin bədii təsvir vasitəsi ilə həyata keçirilir. Xatirə-romanın təsvireci karakter daşması onun kompozisiya quruluşuna təsir edir. Real şəxsdən, faktından bəhs edərkən müəllif əsərdə tipikləşdirilməyə də üz tutmuşdur. Dövrünün mənzərəsini yaratmağa cəhd edən yazının "Ömür bir nağıldır" əsərində gerçəkliklərin təhrifinə yol verməməsi də xatirə-romana xasdır. Qeyd etmək lazımdır ki, əsər məhz şəxsən Fərc Fərcovun həyat hekayəsini əhatə etdiyindən, bədii təxəyyüldən doğan əsər kimi dəyərləndirilməməlidir.

Yalnız müəllifin öz həyatının təsviri olan, yəni müəllifin sənədlərə deyil, xatirələrinə üstünlük verərək qələmə almış olduğu əsərin avtobiografik olması elə Fərc Fərcovun dili ilə əsərdə öz əksini tapan bilmişdir. "Məramım mənə düşün bir ömür payını qələmə almaqdır. İstəyirəm illərdən bəri mənə "yaz" deyə səslənən düşüncələrimi ipə-sapa düzüb sizlərə ərməğan edəm." Əsərdə müəllifin həyatını, uşaqlığı, yeniyetməlik, gənclik, ahılıq çağlarından maraq kəsb edən və yadda-

qalan epizodlarını gah sevinc, gah təəssüb hissələri ilə izləməklə bərabər, onun yaşadığı dövrün real mənzərəsini şahidinə çevrilməklə bərabər Fərc Fərcovun avtobiografik əsərini qələmə alarkən öz mənavi aləminə qapılıaraq, ətrafında baş verən hadisələrə, öz yaddaşına söykənməsi, heç bir sənədi mənbəyə müraciət etməməsi faktı da müəllif tərəfindən əsərdə xüsusi olaraq vurğulanmışdır: "Həzrətdə mənə yuxu kimi görünən uşaqlığıma, sonrakı ömür yoluma "Gündəliksiz" nəzarətlə baxıram. Yaddaşımı silkləyib köməyə çağırıram."

"Ömür bir nağıldır" əsərinin avtobiografikliyi bədii nəqlin xüsusiyyətlərinə də önəmli təsir göstərmişdir. Fərc Fərcovun kitabında biz müəllifin dili ilə bütün hadisələrin naql ediləməsi, həmçinin fikirlərinin izah etməsində sərbəst olmasını müşahidə etməklə yanaşı, təbliğ edilən fikirlərin tarixi hadisəyə çevrilmiş hadisələrlə müqayisə edilərək təqdim edilməsinə cəhd də nəzərdən qaçmır. Əsərdə müəllifin öz dilindən əsərini neçə yaşında qələmə alınması faktına toxunması da diqqəti cəlb edir: "Bu satırları yazarkən ömrümün 66-cı sinini yaşayırdım. Sevimli peyğəmbərimizin yazını da ötmüşəm. Nə yaşasam qənimətindir. Yaşadığım illər isə kifayət edir ki, nasa deyim, nəsa yazım... Görəsən yazı biləcəyəmimi?" Əsər digər şəxsin sözlü reaksiyasını nəzərdə tutmayan daxili monoloqlarla diqqəti cəlb edir. Daha kəsərlə danışığı üsulu olan monoloq obrazın düşüncə, həmçinin daxili hissələrinin açıqlaması üçün öz-özü ilə danışıq prosesidir. Bu, bir növ obrazın özünü müraciətli sözlərlə ifadə etməsi, həmçinin təbii, səmimi, spontan düşüncələridir. Əsərdə müəllifin daxili monoloqlarında əsərin əsas mövzusu ilə yanaşı, problemlərin də müəyyənləşməsinə müşahidə edilə bilər: "Əziz atam, özünü gərmədim, sənənlə kəlmə kəsmədim, işdən evə döndəndə "atam başdı" deyə yüyürüb boynuna sarıldım. Qardaş-bacı şirininimi də dada bildim." "Əsərin baş qəhrəmanının dilindən verilən bu cür daxili monoloqlarda fikirlər müəllifin daxili məntiqinə tabedir. Məhz müəllifin özünü müraciətli formasında olan nitq kimi monoloq qəhrəmanın daxili aləminin başlıca düşülməsinə, xarakterinin açılmasına yardımçı olur, onu təqdir və ya işfə etməklə məqsədi güdür. Fərc Fərcovun "Ömür bir nağıldır" xatirə-romanında müəllifin daxili monoloqları onun mövzu üzrə münasibətini ortaya qoyaraq, istənilən notu çıxarmaq üçün necə yetişdiyi izləməyə şərait yaradır. Ümumiyyətlə, əsərdə müəlliflə əsasən, daha çox ata ilə danışıq, dərdləşməklə əsərin içərisində çoxluq təşkil etməsi ilə diqqəti cəlb edən monoloqlardır: "Ata, bilməmiş deyilsən ki, uşaqlığımda da, cavallığımda da sənəin yoxluğundan acılan, tikanlan qəlbimi deşib, əzablar daddım. Məsələn da çəkmə bilərəm. Bir dəfə hənəlləmiş nədən mənimlə görüşməklə belə istəməyib. Yetimliyimə görə. Özünü çox yekə aparıb. Əlim havada qalıb. Part düşmüşəm. Evə dönüb o ki var ağlamışam..."

Müəllifin istifadə etdiyi bədii naql üsulları əsərin bədii zamanının özəlliklərini müəyyənləşdirir. Əsərdə retrospektiv zamanla yanaşı, indiki zamanı sintez şəkildə oxucuya çatdırılan müəllif zaman keçidlərində oxucusunu yormur. Retrospektiv zamanın indiki zamana keçid və ya əksinə, indiki zamandan retrospektiv zamana keçid müəllif tərəfindən ustalıqla həyata keçirilir. Əsərdə xronoloji ardıcılıqla qəhrəmanın, yəni Fərc Fərcovun yaşadığı dövrün hadisələrini cərgəyə etdiyi zamanla bərabər, həm də müəllif yaddaşına hompuş xatirələrin baş verdiyi zamanın xüsusiyyətləri özünü sintez şəkildə göstərmişdir. "Ömür bir nağıldır" əsəri bir ailənin təmsalında müasir dövrdən keçmişə baxışı ehtiva edərək, o dövrlə cəmiyyəti də əks etdirməyə nail olur.

"Ömür bir nağıldır" xatirə-romanının janr xüsusiyyətlərindən biri də müəllifin bədii və janr inklyuziyasıdır. Belə ki, romanda müəllif öz bədii yaradıcılığına müraciət edir, onlar ətrafında fikir mübadiləsinə yer ayırır və bir sıra bədii parçaları roman mətninə daxil edir. "Ömür bir nağıldır" xatirə-romanı müəllifin həyat və yaradıcılığına aid önəmli faktları, dövr və mühitə olan münasibətlərini əks etdirməklə bərabər, həm də əvvəllər özünü qələmə aldığı əsərləri haqqında məlumat verməsi ilə də diqqəti cəlb edir. Fərc Fərcov 25 çp vərəqi həcmində olan "Aydın sabahlar" romanını haqqında yazır: "Sayca beşinci kitabım olan "Aydın sabahlar" romanını çap etdirmək üçün Bakıya getmişdim. İşlərim pis deyildi. Kefim kök idi. "Vektor" Beynəlxalq Nəşrlər Evinə kitab üzərimə yatan səviyyədə işiq üzü görmüşdü. İlk romanımın sevincini yaşayırdım."

* Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Filologiya elmləri doktoru.

“Ömür bir nağıldır” xatirə-romanında müəllifin “Aydn sabahlar” romanı haqqında daha çox məlumat verməsi əsərin müəllifin şəxsi həyatında mühüm əhəmiyyət kəsb etməsi ilə əlaqəlidir. “...Düşüncələrimi yazıya çevirdim”, – deyən müəllif əsərin qələmə alınma tarixinə də toxunur: “2005-ci ildə çap etdirdim. Deyəsən, pis qarşılanmadı. Həddən ziyadə tərif edənlər də tapıldı.... “Aydn sabahlar” yazı-pozu fəaliyyətimin uğuruna çevrildi.” Müəllif romanın məzmununa da aydınlıq gətirərək qeyd etmişdir ki, “90-cı illərin əvvəllərində və ortalarında rayonlarımızda gedən ictimai-siyasi prosesləri əks etdirir. Böyük coğrafiyada çərayan edən oxşar hadisələri bir rayonun təmsilində göstərməyə çalışmışam. Kitabda baş verənlər dövrün realitətlərindən qaynaqlanırdı.”

“Ömür bir nağıldır” xatirə-romanında haqqında məlumat verilən əsərlərdən biri də “Siyasət” nəşriyyatında işıq üzü görmüş ilk kitabı olan “Culfa şəhidləri” adlanır. Daha sonra müəllif “Gənclik” nəşriyyatında nəşr edilmiş “Vətən qürurümdür mənim”, “Yaycı yetirmələri”, “Əcəmi” nəşriyyatında nəşr edilmiş kollektiv zəhmətin bəhrəsi olan “Muxtar respublika mətbuatı: dünən və bu gün”, “Jurnalist” adlı kitablarını xatırlayır.

“Ömür bir nağıldır” əsərində müəllifin sayca doqquzuncu kitabı olan “Sən olmasaydın” kitabı haqqında da məlumat verilir. 2010-cu ildə “Qızıl dağ” nəşriyyatında çap edilmiş bu kitabın məhz Ulu öndər Heydər Əliyevə həsr edildiyinin şahidi oluruz: “o, bütünlüklə Ulu öndərimizə həsr edilib. Kitabda 15 şeir və ayrı-ayrı mətbu orqanlarda çap olunan publisist məqalələrim yer alıb”. Müəllifin Ulu öndər Heydər Əliyevə “Müstəqillik yollarında” adlı poema həsr etməsi “və rəngli fotolarla müşayiət olunan eyniadlı kiçikhəcmli kitab çap” etdirməsini də məhz “Ömür bir nağıldır” xatirə-romanında oxuyuruq. Daha sonra Fərəc Fərəcov bu kitabı deputat həmkarı Asim Yadıqanın önsöz yazması və kitabın dörd hissədə ibarət olması haqqında məlumat verir.

Əsərdə Fərəc Fərəcovun şeirlərindən nümunələrə də geniş yer verilmişdir. Məsələn, proloq əvəzi dörd misralıq şeirə nəzər salaq:

*“Həyat mənasızdır” deyən kəslərə,
Deyim, eşitsinlər bunu bir kərə.
Mənanı özümiz yaratmalıyıq,
Həyata şirinlik biz qatmalıyıq.*

“Sənə möhtacəm” şeirində F. Fərəcov anasına olan məhəbbətini belə ifadə etmişdir:

*Sığalların elə hopmuş qəlbimə,
Səndim dünya mənə yanan dünyaya.
Gözəl anam, şirin anam, sən dəmə,
Sənə görə mənə anam dünyadı.*

Romanda Fərəc Fərəcovun öz bədii əsərlərinin digər yazıçı, ədəbiyyatşünas və publisistlər tərəfindən qiymətləndirilməsi barədə də oxucuya geniş məlumat verilir. Əsərdə yazıçı Güllü Məmmədovanın müəllifin “Yaycı soyqırını” əsəri haqqında fikirlərinin əks etdirilməsi təqdirəlayıqdır. Bu, bir daha təsdiq edir ki, əsər ictimaiyyət tərəfindən yüksək dəyərləndirilmişdir: “Kamil qələm sahibinin ən böyük uğuru “Yaycı soyqırını” publisist kitabıdır. Bu kitab tariximizin qanlı səhifələrinə həsr olunub. 1918-ci ildə Ermənliyin Culfa rayonunun Yaycı kəndində dəhşətli soyqırın törətdilər. Müəllif soyqırının şahidi olmuş adamların söhbətlərini qələmə almış, erməni faşizmini ifşa edən gözəl publisistik əsər yaratmışdır. “Yaycı soyqırını” böyük zəhmətin bəhrəsi kimi çox dəyərlidir.” Müəllif həmçinin “Aydn sabahlar” romanının Güllü Məmmədova tərəfindən yüksək dəyərləndirilməsi və xanım yazanın “Hayatın bədii aynası” kimi önsöz yazması, həmçinin tanınmış Vaqif Yusiflinin də, müəllifin dostu Tofiq Cəlilovun da əsəri yüksək dəyərləndirmələri, Həsənqulu Həsənovun isə müəllifə məktub göndərməsi kimi faktlara da yer ayırmışdır.

Müəllif Azərbaycan Yazıçılar Birliyinə üzvlüyə qəbul edilməsi barədə yazır: “...sonələrimi toplayıb təqdim etdim. Çox gözləmədim. 2001-ci ilin yanvarında sevimli yazanımız Anarın imzaladığı vəsiqə mənə çatdırıldı.” Fərəc Fərəcovun Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin deputatı seçilməsi də əsərdə geniş əksini tapmışdır. Oxucu müəllifin bu məqamla bağlı xatirələri ilə tanış olduqda ilk dəfə deputat seçilməsinin şahidini görənlər: “2002-ci ilin 09 iyul günü. Məhz həmin tarixdə 38 sayılı Yaycı seçki dairəsində Ali Məclisə əlavə seçkilər keçirildi. Deputatlığa namizəd kimi mən də seçkilərə qatıldım. Səsvərəmin yekunları qələbəmə nəticələndi. Deputat oldum.” Oxucu xatirə-romanda həmçinin müəllifin Naxçıvan Mətbuat Şurasının sədri seçilməsi tarixi ilə də tanış ola bilər. Bu, müəllifin qeyd etdiyi kimi, 29 oktyabr 2005-ci ilə təsadüf etmişdir.

“Ömür bir nağıldır” xatirə-romanında baş vermiş hadisələrin təqdimatı zamanı tarixi faktların verilməsi, həyata və zamana müəllif münasibətləri ilə bərabər, bəzi hadisələrin konkret tarixi, yəni onların baş vermiş olduğu konkret zaman da açıqlanır: “Qəzannın tarixi daqiqə yadımdadır: 25 sentyabr 2005-ci il. Dəhşətli bir gün!” Müəllif müdaxiləsinin nəticəsində sənədilik, yəni fakt bədiilik şəklində oxucuya təqdim edilir. Diqqəti cəlb edən məqam isə, əsərdə hadisələrin çərayan etdiyi, yəni müəllifin keçdiyi və yaşadığı zamanla bərabər, müəllifin əsəri qələmə aldığı zamanın xüsusiyyətlərinin sintez şəklində təqdim edilməsidir. Əsərdə tarixi, real fakt kimi Sovetlərin süqutu da əksini tapmışdır: “1991-ci ilin 31 dekabr günü 70 yaşlı sovet dövlətinin süqut tarixinə çevrildi. Üstünə qara həşiyə çəkildi.” Müəllif tərəfindən təqdim edilən, özündə zaman, həyat haqiqətini ehtiva etmiş fakt, sənədilik artıq müəllifin sayı nəticəsində bədiiləşir. Gündəlik hadisələri özündə toplayıb edirdən “Ömür bir nağıldır” xatirə-romanında tarixin silinməz qanlı səhifələrinə çevrilmiş soydaşlarımızı qarşı genosid aktlarının törədilməsi, daha doğrusu, 1918-ci ildə törədilmiş qırğın xatırlanması da əsərin maraqlı məqamlarından biridir. Müəllif soydaşlarımızı qarşı genosid aktlarının törədilməsi tarixinin silinməz qanlı səhifələri haqqında nənə-babalardan eşitdiyini, Sovet hakimiyyəti dövründə qadağalara baxmayaraq, yaddaşlarda yaşanıb gələcək nəsillərə ötürülməsi faktını təhlil obyektinə çevirərək yazır: “Vəhşi Andronikin kəndə basqını bizim evdə də tez-tez danışılan mövzuya çevrilmədi.” Müəllif bu fikirləri ilə müasirlərini XX əsrin əvvəlləri və ortalarında Azərbaycan torpaqlarının zəbt edilməsi məqsədi ilə törədilən cinayətkar əməlləri, qanlı tarixi hadisələri unutmamağa çağırır.

Əsərdə dahi şəxsiyyətlərin fikirlərinə əsaslanaraq, sitatların verilməsi maraqlı kəsb edir. Ulu öndər Heydər Əliyevdən verilmiş hikmətəməz fikirlər diqqəti cəlb edir: “Azərbaycanı kimi dünyaya gəldiyimə, Azərbaycan dilində danışmağıma, Azərbaycan kimi vətənim olduğuna, Azərbaycanı təmsil etdiyimə görə özümü həmişə xoşbəxt saymışam.” Əsərin III hissəsində Ümmümilli lider Heydər Əliyevin Naxçıvana gəlməsi kimi tarixi faktın təqdimatı xatirə-romanda real tarixin yaddaşlara həkk olunmasının göstəricisidir. Müəllif bu tarixi yaddaşı oxuculara böyük sevgi və fəxarət hissilə belə çatdırır: “22 iyul 1990-cı ildə Ulu öndər Heydər Əliyevin Naxçıvana qədəm qoyması şəhər və kəndlərimizə toy-büsat ab-havası bəxş etdi. Bu tarixi gəlişin sevincini biz hamımız ürək-dələm yaşadıq. Çox çəkmədi, o dahi şəxsiyyət Naxçıvanımızın hər bir guşasına öz ayaq izini saldı, insanlarla ol tutub gördü. Onlara urək-dirək verdi, yol göstərdi.”

Ailə salnaməsini xatırladan “Ömür bir nağıldır” əsərində yalnız müəllifin şəxsi həyatı deyil, həmçinin ictimai-siyasi proseslər, tarixi hadisələr, gerçəkliklər, reallığa istinadlar daqılıq, real-itanınmş şəxslər haqqında xatirələr də əsərdə yer verilməsi diqqətdən yayınmır. Belə ki, müəllif Tanınmış dili ilə onların evində Üzeyir Hacıbəylinin qonaq qalması amilində də toxunmuşdur: “Radiodan dahi Üzeyir Hacıbəylinin adını tez-tez eşitməyə başladım. Adı çəkildikcə anamın fəxrli “biza gəlib”, “bizdə qonaqlanıb” kimi sözlərini yadıma salırdım. Qeyri-ixtiyari mən də qürurlanırdım. Qəlbim dağa dönürdü.” Anma təəssüf ki, müəllif bu görüş bərsində (anasının xatirələrinə belə əsaslanılsaydı da) başqa məlumat vermir.

Xatirə-romanda AMEA-nın vitse prezidenti, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, millət vəkili, akademik İsa Həbibbəyli haqqında xatirəsində biz İ. Həbibbəylinin tələblik

illərində qrup nümayəndəsi, həmçinin müəllifin kurs yoldaşı olmasının şahidi oluruq: "Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti, istedadlı qədr də çalışqanlığı ilə seçilən və yaxşı dost olmağı bacaran akademik İsa Həbibbəyli İnstitut illərində qrupumuzun sinif nümayəndəsi olmuşdur."

Fərəc Fərəcovun "Ömür bir nağıldır" əsəri müəllifinin tərcümeyi-halının öyrənilməsində mühüm mənbə kimi təqdirəlayiqdir. Müəllif öz tərcümeyi-halını bədii biçimdə ifadə edərək, söz sənətinə köçürə bilmişdir. Yazarın yaddaş amilinin mühüm rol oynadığı və xatirə-roman adlandırdığı "Ömür bir nağıldır" kitabı özünün publisistik üslubu ilə diqqəti cəlb edir. Bu xüsusiyyət də müəllifin uzun illərdə çalışdığı, şəxsi həyatının qayasına çevrilmiş jurnalistika sahəsindəki peşəkar fəaliyyəti ilə bağlıdır. Belə ki, şair-publisist Fərəc Fərəcovun yaradıcılığına xas olan, şəxsiyyətlərə, hadisələrə müəyyən fərqli yanaşmalar ilə fərqlənən "Vətən qürurumdur mənim", "Yaxşılar bəxş edir həyata zinət", "Elə bağlıyam" adlı şeirlər kitabları, "Hekayələr" başlığı altında toplanmış nəsr əsərləri, "Aydın sabahlar" romanı, "Ömür bir nağıldır", "Culfa şəhidləri", "Yaycı", "Yaycı soyqırımı", "Muxtar Respublika mətbuatı: Dünən və bu gün", "Jurnalist", "Sənət məbədinin sənətçiləri", "Sən olmasaydın" publisistik kitabları onun professionallığına dəlalat edir.